

Якщо суїцид шекспірівського героя Отелло після вбивства дружини Дездемони сприймається в морально-етичному аспекті як “трагедія людської помилки”, то життя А.Головка, славнозвісного радянського класика, по вбивстві ним дружини Тетяни й малолітньої доньки є іронічним віддзеркаленням “комедії людської помилки”.

Сурогатоцид, по-суті, відбувся на несвідомому рівні. Ось така логіка у психічних лабіринтах “головколомки”! Із психоаналітичного погляду нереалізовані суїцидальні нахили та кримінальна екстерналізація в житті і творчості письменника дають можливість усвідомити, що життя в багатьох випадках подібне до смерті, бо приходить до людини незалежно від того, хоче вона цього чи ні. Тому інколи те, що видається відповіддю, насправді – приховане запитання.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Головка А. Можу: Повісті й оповідання. – Харків, 1926
2. Головка А. Твори: У 2 т. – К., 1986. – Т.1: Повість. Оповідання. П'єса. Романи (Серія “Бібліотека української літератури”).
3. Дюркгайм Е. Самоубство: Соціальне дослідження / Пер. з фр. – К., 1998.
4. Лисниченко И. Интервью из первых уст // *Факты*. – 2004. – 26 мар.
5. Рональд Л. Разделенное Я (Экзистенциальное исследование психического здоровья и безумия) / Пер. с англ. (Серия: Бестселлеры психологии). – К., 1995.
6. Хорни К. Наши внутренние конфликты (Серия “Психологическая коллекция”) / Пер. с англ. – М., 2003.
7. Чуприков А., Цупрык Б. Общая и криминальная сексология: Учеб. пособие. – К., 2002.
8. Sontag S. *Illness as metaphor*. – New York, 1979.

М. Львів

## Ганна Степанова

### ПУБЛІЦИСТИЧНА СПАДЩИНА ОЛЕСЯ ДОСВІТНЬОГО

Стаття становить собою спробу критичного розгляду публіцистичної спадщини О.Досвітнього, яка на сьогодні маловивчена. Акцентуючи важливість дослідження публіцистики письменника для простеження витоків його художньої творчості, авторка приділяє значну увагу соціально-політичній і культурній проблематиці його статей, їхній жанровій специфіці, розділяючи їх відповідно на кілька груп та підгруп, а також засобам побудови діалогу із читачем, полемічним і стилістичним прийомам. Окремо розглядається питання участі О.Досвітнього в літературній дискусії 1925 – 1928 рр.

*Ключові слова:* публіцистика, діалогічна побудова, соціологічна критика, літературна дискусія, мотив, аргумент.

*Hanna Stepanova. O. Dosvitniy's journalistic works*

This paper was conceived as a critical examination of the journalistic works by Oles Dosvitniy. Stressing the importance of the writer's journalistic works in tracing back the sources of his literary creativity, the author gives much attention to the social, political and cultural matters which are at issue in O. Dosvitniy's articles, points out the specifics of their genre, thereby classifying them into several groups and subgroups, and also takes notice of the modes of dialogue with the reader as well as of polemic, stylistic and rhetoric devices. A special emphasis is made on O. Dosvitniy's contributions to the literary discussion in 1925-28.

*Key words:* political journalism, dialogical structure, sociological criticism, literary discussion, motif, argument.

Серед персоналій бурхливого літературного життя 20 – 30-х років ХХ століття чимало ще таких, чия творчість досі лишається не дослідженою чи то за браком часу, чи уваги. Сюди, напевне, можна зарахувати Олеся Досвітнього. Відома постать 1920 – 1930-х рр., один із “трьох мушкетерів” (М.Хвильовий, М.Яловий, О.Досвітній – за визначенням В.Коряка [21]), він був у центрі всіх

найбільших подій тодішнього мистецького життя. Але ще до того, як цілком поринути у творчість, письменник зробив чимало для становлення української радянської журналістики – як видавець, редактор і, власне, автор численних статей найрізноманітнішої тематики. Навіть найсуворіші критики визнавали його беззаперечний публіцистичний хист. Саме від публіцистики О.Досвітній прийшов до літератури. Тому розгляд його публікацій видається доцільним і навіть необхідним для визначення ролі письменника в літературному і, ширше, історичному контексті доби, а також для створення цілісної й адекватної концепції його творчості.

Попри все, питання досі лишається маловивченим: стосовно різноманітних газетних виступів О.Досвітнього більшість дослідників обмежується тільки констатацією факту існування. Більш-менш детальний розгляд знаходимо хіба що у Василя Шевчука [див.: 25]. У ньому міститься аналіз малодоступних на сьогодні статей, адже вони збереглися лише у приватних архівах і рукописах, до того ж цей аналіз супроводжується докладним цитуванням. Тому вважаємо доречним спиратися на роботу В.Шевчука в тих випадках, коли відчувається брак першоджерельного матеріалу.

А з останнім справді проблема – найбільше знаходимо публікацій після 1919 р. Щодо попереднього періоду, то тут мусимо вдовольнитися згадками у вторинних джерелах. Зокрема, у Г.Костюка [див.: 22] знаходимо перелік видань, куди дописував О.Досвітній, перебуваючи в Америці (“Свобода”, “Український голос”, “Народна воля”, “Америка”, “Робітник”), а також побіжні згадки про дві статті 1917 року, друковані у “Свободі”. Крім того, В.Шевчук у статті “Один з народжених бурєю” [див.: 24] коротко зупиняється на цьому періоді публіцистичної роботи О.Досвітнього, подаючи кілька цитат. Але цієї інформації, очевидно, замало, щоб накреслити якісь закономірності чи дійти загальних висновків. Отож цілком виправдано видається спроба зосередитися передусім на “радянському” періоді діяльності Досвітнього-публіциста. Крім того, враховуючи маловідомість досліджуваного матеріалу, вважаємо за доречне супроводжувати виклад достатньо розлогим цитуванням.

Тематика статей О.Досвітнього найрізноманітніша, тому необхідно ввести певний проблемно-тематичний поділ. Серед усього розмаїття публіцистичних виступів письменника, розміщених у виданнях різного спрямування, знаходимо два яскраво виявлені типи. Це, по-перше, найбільша за обсягом група статей соціально-політичного, нерідко – агітаційного характеру. По-друге, це статті, що якоюсь мірою стосуються проблем мистецтва, літератури та організації літературного процесу. Серед цих останніх слід виокремити ті праці, що безпосередньо причетні до літературної дискусії 1925 – 1928 рр.

Публіцистика першої групи хронологічно здебільшого припадає на 1919 – 1920-ті рр., а за жанровими різновидами й тематикою вона найбільш строката. Це й не дивно, адже саме в цей час О.Досвітній активно працює над організацією української преси, виступає в газеті “Галицький комуніст” із низкою публікацій.

У цей же період (1919 – 1920) з’являються й кілька політичних брошур – спочатку у видавництві Компартії Східної Галичини та Буковини, а згодом – у пересувному видавництві агітпоїзда “Більшовик”. Усі вони мають агітаційно-роз’яснювальний характер, покликані розтлумачити людям програму розвитку майбутнього радянського суспільства. Звідси – і проста, доступна мова, й емоційний виклад із використанням різноманітних риторичних фігур, і форма уявного діалогу з читачем тощо. Одне слово, уся стилістика підпорядкована поставленій меті – переконати.

Одну з перших своїх брошур – “Трудящий нарід і комунізм” [див.: 16] (1919) – О.Досвітній починає розділом із такою ж назвою. Логіка викладу у творі простежується цілком виразно: від спростування “ворожих наклепів”, детальний перелік яких подається на розгляд читача, автор переходить до зустрічних звинувачень, далі – до змалювання щасливого суспільства майбутнього й заклику до боротьби за нього. Цій логіці підпорядкована й композиційна побудова твору. Брошуру поділено на коротенькі підрозділи, назва яких є водночас формулюванням основної проблеми, про яку йдеться далі: “Як жив працюючий нарід”, “Як комуністи (чи більшовики) хочуть впорядкувати життя”, “Бідний нарід – ніколи не міг добитись тої науки”, “Економічне життя”, “Хліборобство” тощо. Самі розділи побудовано у формі коротких запитань і розлогіх відповідей; так створюється імітація діалогу з читачем, до того ж діалогу полемічного, емоційно насиченого, який часом виходить далеко за межі логічної аргументації й наближається до художнього роздуму.

От як, наприклад, Досвітній описує стан робітника в розділі “Як жив працюючий нарід”: “Все, все лишається на його власній турботі, бо до того не має діла ні банкіру, ні спекулянту товарами, ні попу, ні уряднику буржуазної держави – нікому.

Маєш гроші житимеш, не маєш – згинеш. Маєш гроші вчитимешся і дітей пішлеш у місто – не маєш – залишишся як вовк у лісі” [16, 5].

Подальший матеріал організовано за принципом протиставлення “як було” – “як буде”: “На місце старого трухлявого мусить бути збудовано нове величне трудове порядкування, яке б обхопило всі сторони життя кожної працюючої людини і підняло її до вищого розвою й забезпечености” [16, 6]. Унаслідок такого антитетичного викладу твориться картина нового суспільства, що поєднує в собі комуністичні ідеї й агітаційні гасла із власними, дещо наївно-утопічними уявленнями автора. До того ж якщо виклад політичних та економічних питань відбувається за усталеною схемою, ніби “з чужого голосу”, і більше нагадує довільне цитування “класиків” марксизму-ленінізму, то проблеми освіти, науки, як видно, значно ближчі О.Досвітньому – про них він говорить розгорнуто, натхненно й переконливо: “Наука, яка так прекрасна і багата в собі, яка відкриває очі на світ темному народу, яка дає багатства всякого знання, знання всього світу, [...], вона до тепер для сучасного селянина і робітника була тільки загадкою. [...]. Школа так була мізерно поставлена, що не тільки з середніх, а і з вищих шкіл – університетів та інститутів виходили інженери, які не знали з якого боку стати біля машини; виходили лікарі, які були цілковитими йолопами до лікарської справи, бо не знали навіть, як підступити до хворого. Виходили адвокати – які тільки й знали, що обдирали бідний нарід в судівніцтві. [...].

Школа має бути така, щоби діти та юнацтво без яких-би то не було турбот з боку родичів могли дістати всяку науку і виходити навіть з низчих та середніх шкіл вже такими, які б знали якусь любу їм частину знання: – чи агрономію, чи техніку, чи майстерство яке, що разом з загальними науками, які дістане в школі юнацтво, дасть відразу ставати в громаду, не як писарчуку та читачеві псалтиря, а як людині певного теоретичного і практичного досвідченого знання [...].

Вся наука, освіта повинна провадитись рідною мовою кожної національності, бо це є найвищий імпульс досягнення розвою кожної особи одної або другої нації” [16, 7 – 8].

Від проблем освіти О.Досвітній переходить до промисловості, хліборобства, земельних комун, адміністративного устрою тощо й повертається, зрештою,

до того, з чого почав – до “ворогів працюючих”, підводячи за допомогою такої циклічної побудови читача до основної пропагандистської мети своєї брошури, формулюванням якої він, власне, і завершує виклад: “Тепер розбириись, товаришу – в чий табор ти підеш: чи комуністичний чи контр-революційний?” [16, 16].

В. Шевчук згадує у своєму дослідженні ще одну брошуру – “Сучасний момент і завдання галицького та буковинського селянства і робітництва”, яка вийшла 1919 р. й була передрукована в 1920-му під назвою “Завдання галицького та буковинського селянства і робітництва” – Видавництво Краєвого Комітету Комуністичної партії (більшовиків Східної Галичини та Буковини). На жаль, нам не пощастило знайти це видання, але з відомостей, які подає нам згаданий дослідник, можна припустити, що за проблематикою та стилем викладу вона значною мірою схожа на попередню.

Окрім згаданих двох брошур, відомі на сьогодні ще дві, видані агітпоїздом “Більшовик” у 1920 році (“Да здравствует II конгресс III Коммунистического Интернационала!” і “Що треба знати біднякові і незаможньому”). Брошура “Що треба знати біднякові і незаможньому” (автори О.Досвітній та В.Затонський) вийшла на ст. Синельникове 3 липня 1920 р.) [див.: 18] складається із трьох частин. Перша належить В.Затонському; під двома іншими частинами, кожна з яких становить самостійне ціле, стоїть підпис О.Досвітнього. Як і попередні видання, воно розраховане на масового читача, що передусім і зумовлює домінування розмовних елементів – від неправильних граматичних форм (які, втім, можна було б пояснити й поганою якістю тодішньої видавничої роботи) до широкого використання русизмів, жаргонізмів, брутальних епітетів (“наволоч”, “гниль”, “прихвостні”, “сволота” тощо). Привертає увагу також насиченість публіцистичних текстів Досвітнього взагалі й цієї брошури зокрема типово радянською лексикою, навіть певними ідеологічними штампами: “Ще й зараз частина незаможного й бідного селянства де інде настроєна проти Радянської влади. Чому це так? виникає питання. О тут багато причин є.

Звичайно, головна причина, що селянство підбурюється проти своєї влади куркулями, багатіями, ріжними прихвостнями царів, петлюрів, що зараз приписалися до влади десь по залізницях, в кооперативах, писарями або просто спекулянтами” [18, 11].

Для розкриття основної теми брошури – труднощів у становленні самоврядування на селі – О.Досвітній уже звично звертається до форми умовного діалогу з адресатом (читачем чи слухачем), до того ж діалогізації тексту особливо сприяє система назв підрозділів, що становлять собою ніби окремий текст: “Хто цьому винен?” – “Трудно за всіма приглянути” – “Хто сидить в Радах?” – “Працюючі повинні будувати самі Радянську владу” – “Тоді ми добре заживем”. У межах же самих підрозділів автор користується попередньо вже випробуваною формою питань-відповідей: “На місцях влада мусить бути в руках незаможних і бідняків. А чи так воно? [...]. Хто, як не селяне винні, що у них сидить сволота, яка сама порочить владу й другим таким-же допомагає. [...]. Вони повинні згуртуватися міцно в комітети незаможних, вигнати з Рад всяку куркульню й ворогів Радянської влади. Повинні вибрати туди своїх і пильно стежити за тим, щоби де не порочили Радянської влади” [18, 15].

Хоча О.Досвітній у своїх політичних брошурах і йде нібито за стандартною схемою, використовуючи схожі стилістичні засоби, однак “Що треба знати біднякові і незаможньому” позначена більшою лаконічністю й сконцентрованістю інформації. Від довгих періодів він переходить до коротеньких насичених абзаців, а настанова на порозуміння змінюється відвертим тиском, наказовістю

– ключовими стають слова на зразок “треба”, “повинен”, “мусиш”: “Всюди на місцях селянство мусить взятися само до роботи”, “всі працюючі повинні будувати нове трудове життя Радянської Республіки”, “всі повинні допомагати менш свідомим і вчитися за роботою у більш практичних, вже розуміючих справу де й що та як зробити” [18, 16 – 17].

Окремо слід зупинитися на останній частині брошури, що має назву “Як позбавитися нужди незаможному та біднякові?”. Це не продовження попереднього тексту, а самостійна цілість. Найменша за обсягом, вона водночас найоригінальніша за формою. Починається дуже своєрідним ритмізованим зачином:

“Жаліється біднота, що зле живеться на селі. Біда та й годі.

Радянська влада, своя влада працюючих, а все-таки як бідували, так і зараз не краще.

Ну, що ж, що землі досить? Та що толку з того бідноті, коли нічим її обробити.

Нема ні плуга, ні борони, не тільки коня, а навіть воза немає. А що без них наробиш? Та й насіння добути трудно.

І кидає бідак свою пайку, або передає її заможному, ще й сам іде до того робити, щоби перепала яка четвертина зерна.

І біда як була, так й остається” [18, 19].

Імперативна тональність попередньої частини змінилася довірливою розмовою “людини з народу” зі своїми слухачами. Звідси й навмисне спрощений виклад, і наївна, поверхова аргументація, більше емоційна, ніж логічна: “Бо й справді – чому незаможний бідує, а багатій пересищений?

Ясно, як божий день!

У незаможного нема нічого, а у багатія надто багато.

А як зробити так, щоби бідняк мав все, що йому треба?

Дуже просто. – Мати в селі владу та через неї відібрати у багатія лишне та передати незаможним і бідноті” [18, 21].

Неважко простежити вже на цих прикладах, як змінює авторські маски Досвітній-публіцист: то він “мудрий наставник”, “просвітитель”, що з певною зверхністю пояснює “нерозумним” селянам їхні права та обов’язки; то палкий борець, революціонер, який закликає до нищення ворогів; то інтелігент, що переймається станом науки та освіти; то агітатор, представник нової влади; а то – “голос з народу”, “свій”, що переконує “своїх” же. Така гра з авторським “я” не випадкова, адже “позиція автора” становить “центр естетичної і лінгвістичної системи публіцистичного тексту, його фундаментальну категорію. Її ознакою є соціально-оцінювальне відношення до фактів, явищ, подій” [19, 25], що виявляється в усіх лінгвістичних, стилістичних, структурних і змістових елементах тексту.

У своїх публіцистичних перевтіленнях О.Досвітній інколи впритул підходить до художньої прози. Цікавим прикладом такого наближення може бути стаття чи, точніше, коротенький нарис “За пшеничкою” (Хліб і залізо. – 1920. – №5. – 24 черв.; усі цитати за зб. “Вся влада Радам!” [9]). У ньому активно експлуатується притчова стилістика. Маємо чітке композиційне розділення на дві частини. Перша – сюжетна – розповідає про наступ на українських селян польсько-шляхетських і врангелівських військ, автор широко використовує засоби метонімії та антропоморфізму. Лаконічна друга частина, написана в уже звичній для Досвітнього-публіциста формі діалогізованого заклик, містить своєрідну “мораль”:

“Що, – ясно, хліборобе?

Отже, не забувай, що на фронті йде зараз страшна боротьба за твою землю, волю. Не сиди смирно. Йди зараз же в ряди червоних військ, щоби розправитись назавжди з твоїми напасниками – генералами та шляхтою” [9, 131].

Маючи на меті переконати, загітувати, О.Досвітній нібито запрошує читача до діалогу, хоча насправді жодного діалогу відбутися не може саме через цю агітаційну настанову, оскільки існування “іншого” голосу, альтернативної думки в подібному тексті принципово неможливе. З цього погляду значно вдалішою видається пропозиція на зразок: “Поміркуй і виріши, з ким ти” (як це бачимо у брошурі “Трудячий нарід і комунізм” або у статті “За пшеничкою”), тому що вона створює хоча б ілюзію вибору замість відвертих, неприхованих закликів, підкріплених імперативом “мусиш”. Адже “тільки тоді досягається психологічна готовність читача прийняти авторську концепцію, коли вона вже не здається йому насадженою ззовні, а відчувається як своя, вироблена на основі пізнаних фактів і власного життєвого досвіду” [19, 87]. Оскільки ж відверта, сказати б навіть – войовнича політична настанова аж ніяк не дозволяє приховати елементи зовнішнього тиску, О.Досвітній звертається до прийомів т.зв. “псевдопубліцистики”, яка, по суті, є маніпуляцією, психологічною обробкою читача на догоду вимогам панівної ідеології [див.: 19]. При цьому використовується те, що Ю.Ковалів у своєму аналізі літературної дискусії 1925 – 1928 рр. назвав “неприпустимими аргументами” [20, 6 ], зокрема апеляція до почуття (“аргумент до публіки”), створення спокусливих картин щасливого майбутнього (“аргумент до мас”), активне введення цитат з авторитетних джерел (“аргумент до несміливості”), навішування ярликів та лайливих епітетів на “ворогів” (“аргумент до особистості”) [20, 6 – 8]. Звичайно, у політичних агітках О.Досвітнього все це вживається поки що далеко не так брутально, як, наприклад, у пізнішій літературній дискусії, до того ж коректна аргументація все ж таки переважає, але сам факт слід відзначити, за тим що він для радянської політичної (і не лише) публіцистики показовий.

У подальшому О.Досвітній відходить від політичних агіток, звертаючись до більш інформативного висвітлення соціально-політичної ситуації, зокрема практикує жанр репортажу. Водночас не можна вирізнити якогось певного тематичного кола зацікавлень – здається, О.Досвітній береться за будь-який матеріал, аби він відповідав потребі часу: то виступає в рубриці “Життя на місцях”, ретельно занотовуючи всі здобутки і проблеми (“Катеринославщина: Життя на місцях”, 1922 р. [10]), а то розповідає про український робітничий рух у Канаді, супротив йому з боку влади (“Як живуть і борються українські робітничі маси у Канаді”, 1923 р. [17]). У великій статті-спогадах “З кулеметом і книжкою” (1924) О.Досвітній подає розгорнуту картину діяльності агітпоїзду “Більшовик”, розповідає про труднощі, що їх зустріли на своєму шляху заходи по організації поїзду, про його завдання й роботу: “Редакція працювала день і ніч. Одночасно з цим складу потягу вдавалося уривати годину чи в день, чи вночі на військові вправи. Кожна мить була в небезпеці. Махновщина й інші контр-революційні сили точили зуби на цю рухливу агіт-друк базу. [...] “Більшовик” випускав газету “Хліб і Залізо” (на українській мові), “Бюлетені радіо “Більшовика”; газету по той бік врангелівців (забув назву); ріжноманітні листівки, відозви, а часом і оглядненькі брошури. [...]. Крім виконання своєї роботи літературний потяг організує газети на місцях” [8, 4].

Згадана стаття різниться від усього попередньо розглянутого передусім своєю ширістю, справді особистою, інтимною тональністю на тлі бадьоро-героїчного пафосу. За стилем її цілком можливо порівняти з іншими спогадами О.Досвітнього “Без початку” [див.: 3], хоча в останніх значно менше репортажності й більше художності. Натомість “З кулеметом та книжкою”,

попри часову відстань між подією і читачем, для якого пишуть, усе ж справляє подекуди враження безпосередньої розповіді з місця подій (а це суто репортажна риса), яке підсилюється ще й раптовим переходом із граматичного минулого часу на теперішній. Ця схильність до поєднання малопоєднуваного (як от гостросучасного жанру й жанру, зверненого в минуле) зберігається в письменника й надалі, перейшовши в художню творчість і зумовивши досить еkleктичну композицію його романів.

Завершуючи розмову про соціально-політичну публіцистику О.Досвітнього, хотілося б ще зупинитися на тих спільних мотивах, які так чи так трапляються практично в усіх його статтях і значною мірою переходять, зрештою, до художніх творів. Революційна боротьба, труднощі становлення радянської влади, нищення “ворогів”, побудова “нового життя”, відродження освіти, науки, мистецтва й перешкоди на цьому шляху – усі мотиви не виникли з нічого, їх диктувала автору, як і його сучасникам, дійсність. Питання було лише в інтерпретації цього матеріалу: чи то прямолінійно-публіцистичній (як у статтях і політичних брошурах), чи то прихованій за художніми образами.

Звертаючись тепер до другої групи публіцистичних творів письменника – тих, що стосуються літературно-мистецьких проблем або проблем організації літературного життя, – слід передусім розмежувати її на дві підгрупи. Перша має перехідний характер від публіцистики соціального спрямування до власне літературно-мистецької. Сюди можна зарахувати дописи про літературно-мистецьке життя, видавничу справу, організаційні проблеми тощо. Написані вони, як правило, легко, із гумором, влучними зауваженнями і прикладами, що інколи дозволяє навіть говорити про використання письменником жанру газетного фейлетону.

Кілька таких статей – “Культурно-побутові” скалки” (1925 – 1926) [1 – 2] (підписані псевдонімом Д’-Неоро) – сам О.Досвітній визначив як “нотатки”. У серії іронічних замальовок-розділів, що складають їхню структуру (“Поети”, “Мова”, “Історія”, “Родинне”, “Журнал” тощо), автору вдається поєднати розгляд нових видань, роздуми про роль жінки й родини в суспільстві, влучні зауваження щодо літературного життя й ще багато актуальних проблем свого часу. От як, наприклад, О.Досвітній коментує “мовне питання”:

“Коли поспитали одного письменника:

Чому у вас плутана мова? – він відповів:

– Не забувайте: я не лише письменник, а й порядний урядовець.

– А яке ж це має відношення до запиту?

А те, каже, що по своїй посаді, я маю щоденно восьмигодинні розмови і розмовні вправи по-руському... як може після цього у “мене вироблятися чистота мови й краса слова?” [1, № 3].

Не менш цікаво подає автор відомості про роботу українських письменників станом на 1926 рік, починаючи відповідний підрозділ (“Відомості”) іронічним зауваженням: “Відділ Мистецтва газети “Вісті” мабуть певний того, що українське суспільство мало цікавиться українськими письменницькими справами. Тому він ніколи не містить у себе відомості про українських (навіть пролетарських) письменників. Однак там регулярно зустрічаємо подробиці про письменників Росії” [1, № 3]. Далі він напівсерйозно-напівгумористично розповідає про письменницьке життя, не оминаючи і власної особи: “Досвітній мудрує над якоюсь проблемою свого роману і за браком літератури тут, ніби, хоче їхати десь до Гаваїв” [1, № 3].

Однак і цілком серйозного тону автор не полишає. Так, ще протягом 1922–1924 рр. (час, коли О.Досвітній керував Катеринославським філіалом Всеукраїнського державного видавництва) у “Вістях ВУЦВК” друкується низка нотаток, де

розглядаються проблеми української книжки (“Всевидав чи “ГІУ” [5, 1], “Видавнича справа: (Перші підсумки)” [4, 1], “Ну і що ж з книжковою палатою” [13], “Книжка і кооперація” [11], “Книжка й ринок” [12]). Основні питання, що їх ставить автор, засвідчують його неабияку стурбованість станом видавничої справи в Україні. Відсутність необхідних коштів, умов, кадрів, будь-якого впорядкування й системи у виданні; відсутність бібліографічних джерел, які б дозволили створити цю систему; частотна практика передруку видань “Госиздата РСФСР” замість роботи з українською книжкою – у всьому цьому О.Досвітній убачає ознаки глибокої кризи, на яку “в свій час були об’єктивні обставини – відсутність транспорту, живого зв’язку і [...] бандитизм та куркуляче засилля на селах [...]” [див.: 5]. Але в нових умовах, на думку автора, згадана криза – результат передусім непрофесіоналізму: “Всі творять, всі друкують, що підскочило під руку без розбору й погодженности. Ділетанство, несерйозне відношення до видавничої справи, коли не сказати гірше [...]. Підсумовуючи сказане, бачимо: 1) наші видавництва ділетанти у видавничій справі. Ще ні одне не має певної кваліфікації. 2) наші видавництва, перегнувши справу у бік погоні за баришами, одсунуло зовсім головне завдання – творення нової книжки” [див.: 4].

Крім питань навкололітературного й організаційного характеру, О.Досвітній звертається у своїх публіцистичних творах і до питань власне мистецьких. Такі статті розглядаємо в межах окремої (другої) підгрупи, хоча цей поділ досить умовний (як приклад – згадувані “Культурно-побутові” скапки). Уже звичайний перелік цих творів засвідчує різноспрямованість мистецьких і критичних інтересів автора: “Радянське кіно” [14], “Березіль” у Харкові: Думки з приводу” (Література, наука, мистецтво. – 1924. – 8 черв.); “До розвитку письменницьких сил” [7]; “Тенденція твору або Ібаньєсів дуалізм” [15]; серія рецензій, уміщених у “Культурі і побуті” за 1928 р. під загальною назвою “Нотографія” (перелік подано за бібліографічним покажчиком [23]).

У “Жовтневому збірнику” (1924) знаходимо статтю О.Досвітнього “Радянське кіно (Підсумки до сьомих роковин Жовтня)”, в якій автор пропонує своєрідний звіт про становлення й роботу радянської кіноіндустрії. Починає він із невеликого екскурсу в історію виникнення й розвитку російського та українського кіно, додаючи значну кількість статистичних відомостей. Проілюструвавши минуле й сучасне вітчизняного кінематографу, він переходить до створення програми майбутнього в розділі, що так і називається “Програм”:

“Переходячи до програму нашого Радянського виробництва – треба зазначити, що ця справа залежить од трьох причин: 1) від підходу до плану виробу; 2) од літературного матеріялу – творчости сценарія і 3) від переведення його на фільму – від виконавців та техніки її” [14, 134]. У статті формулюються й основні вимоги до “нового”, радянського кіно: “Нам треба наукового змісту з підвалинами перспективи радянського виховання; нам треба соціально-економічного характеру з усіх галузів марксизму та досвіду й практичної роботи нашого господарства; нам треба й здорової сатири з класовою підвалиною; нам треба багато чого, що радянська культура досягла в друкованім слові” [14, 136]. Задля досягнення всього цього автор пропонує рухатися у двох напрямках: по-перше, у напрямку “притягнення молодих революційних театральних і творчих сил, що могли б в практичній роботі виробитися на кіно-робітників постановщиків”; по-друге – до “створення відповідних академічно-учебних установ, які б за два-три роки дали перший кадр червоних кінопостановщиків” [14, 137 – 138]. Те, як О.Досвітній підходить до розгляду теми, визначає ключові проблеми і шляхи їх вирішення, а також докладні, чіткі висновки, котрими завершується стаття, свідчить про обізнаність, ґрунтовність опрацювання й зацікавленість автора.



Із неменшою прискіпливістю підходить Олесь Досвітній і до суто літературних питань, до того ж найперше тут привертає увагу маловивчений факт його участі в літературній дискусії 1925 – 1928 рр. Відгомін дискусії, зокрема, наявний у вже згадуваних “Культурно-побутових” скалках”, де письменник із властивим йому гумором говорить про журнал “ВАПЛІТЕ”: “Бойове завдання журналу: знищення халтури, примус поважати книжку, розгром графомано-“письменницьких” “гарнізацій”, захоплення в полон для примусової роботи жабокрилих “вумників” [1, № 3].

У журналі, про який ідеться (“Вапліте: Зошит перший”, 1926), поряд з іншими вміщено і статтю О.Досвітнього “До розвитку письменницьких сил” [7], в якій до проблем дискусії автор повертається вже цілком серйозно, намагаючись знайти відповіді на низку запитань: “Чому счинилася літературна колотнеча? Чому Хвильовий, комуніст, виступає “проти молоді” [...]? Чому він “проти молодняка” і за неокласиків, “ворогів” пролетарської літератури? Нарешті, чому інші пролетарські письменники, а між ними й комуністи, що створили оте “Вапліте” – мовчать?” [7, 5].

Відтак статтю розділено на дві логічні і структурні частини – “Вільна академія” та “Неокласики”. У першій, пояснюючи причини розриву групи письменників із “Гартом” та утворення “ВАПЛІТЕ”, автор знову підходить до таких проблем дискусії, як “масовізм” і його згубний вплив та необхідність професійного вдосконалення письменників: “Нові сили, ставши на творчий шлях, прагли мистецької науки, школи. Але лави, що насували до “Гарту” й “Плугу”, письменництво розуміли примітивно [...]”.

Це розуміння письменницької суті деякі “вожді” обґрунтовували різними псевдотеоріями, цитатами й “документами” [...]. Молодь-же, повіривши на слово, “на слово” “вождям”, вимагала друкувати свою писанину на підставі письменницького “квитка”, і суспільству подавалося таку творчість, од якої нудило й губилися мистецькі критерії [...].

Губилися мистецькі критерії і в молоді, що в факті видрукування своїх “речей” вбачала свою мистецьку апробацію. Губилося розуміння досконалості твору, художності, його громадської цінності й т.и. Видавництва так само втратили розуміння, що треба друкувати, а що не треба [...]. Губилася всяка лінія й міра критики та самокритики й серед самих письменників.

З цього повстала відсутність стимулу вчитися та творчо самоудосконалюватися, давати твори, оформлені з боку змісту, художності й чистоти мови, загалом – твори культурні.

За таких умов пишним цвітом завітла графоманія та невігластво” [7, 6].

Наведений уривок ясно засвідчує, наскільки стаття О.Досвітнього перегукується з ідеями, висловленими під час дискусії в памфлетах М.Хвильового. Фактично письменник говорить про ті самі наболілі проблеми, але не емоційно-образною мовою, а чіткою, навіть сухою, мовою публіцистики. Він цілком свідомий своєї неспроможності ще щось додати до того віртуозного викладу, що його провадить М.Хвильовий. Мета О.Досвітнього інша – роз’яснити, розкласти по полицях. Щось схоже робить М.Зеров, викладаючи “розхристані” ідеї М.Хвильового мовою науки. Досвітній же далекий від теоретико-літературних розмірковувань. Його критичний аналіз завжди містить ознаки соціального, завжди звернений до слухача, до того ж слухача визначеного, окресленого суспільно й політично. У цьому простежується певна спадкова лінія, яка пов’язує його перші агітки зі статтями часів дискусії та пізнішими.

Повертаючись знову до статті, мусимо констатувати не випадковість звернення автора під час викладу “передісторії” створення “Вапліте” до внутрішньоорганізаційних гартівських справ і чвар: із суто журналістською

прискіпливістю О.Досвітній препарує внутрішні механізми, рухи в “Гарті”, невдалу спробу його реформування, що, зрештою, призводить до виходу групи письменників й утворення “ВАПЛІТЕ”.

Переходячи до нової організації, автор статті передовсім намагається визначити її завдання:

“Де-хто запитує, чому “Академія” [...]?”

А чому ні? Адже Академія до чогось зобов’язує. Зобов’язує академічно серйозно поставитись до творення класової літератури, бути культурним письменником з певними ідеологічними класовими засадами, в протилежність створеній за останні роки традиції, що ні до чого письменника не зобов’язувала й породжувала письменників та письменницькі організації, мов гриби в дощ, без жадної потреби” [7, 9].

Якщо тепер подивитися на другу частину тієї ж статті, одразу привертає увагу принципова відмінність підходів. Коли в першій частині домінує відвертість думки, відкритість, упевненість у своїй позиції, то у другій (“Неокласики”) автор говорить уже ніби не від себе, завуальовано, ховаючись за авторитетними іменами, а текст складаючи з цитат. Це й не дивно, адже він пише тут “про наших “ворогів” – неокласиків і взагалі тих, що не є пролетарськими письменниками, – про старих українських митців” [7, 11]. Про ставлення до згаданих “ворогів” самого Досвітнього промовисто говорить уже хоча б той факт, що це слово взяте в лапки. Хоча за жонгливанням цитатами із Плеханова й Комуністичного маніфесту, покликаних навіть не так підтвердити, як затемнити власну думку автора, інколи стає незрозуміло, чи він захищає “неокласиків”, чи звинувачує їх. Таке маневрування, на нашу думку, – яскравий вияв самоцензури письменника, уже властивої тодішній дійсності загалом.

“Що являють собою ці творці-неокласики на сучасній літературній арені?”, – ставить питання О.Досвітній. Але перш ніж запропонувати відповідь, він проводить читача крізь цілу низку доказів, логічних обґрунтувань та аргументів, що цілком складаються з самих лише цитат і коментарів до них:

“За Плеханівським аналізом, можна кваліфікувати, що у нас є приблизно три типи творців: 1) прихильників мистецтва для мистецтва, 2) митців, що хочуть повернути колесо історії назад, і 3) дійсних співців, що розуміють історичний хід подій. [...] “Вапліте” причисляє себе до третьої категорії. Але до якої категорії можна зарахувати неокласиків?” [7, 12 – 13].

Подальші розмірковування приводять автора до висновку, що згадані неокласики не належать до жодного із трьох типів. Оскільки ж О.Досвітній як “правовірний” комуніст не може визнати неадекватною “затверджену згори” класифікацію, то він намагається знайти в ній якусь нішу, виправдовуючи неокласиків тим, що “вони стоять на роздоріжжі й щиро намагаються в своїй творчій роботі йти разом зо всіма борцями до нового суспільства” і “стали літописцями, ба, вони є частиною творців в галузі нової літератури, критики, матеріялістичного розуміння історії культури. Справа лише в тім, що вони ще не цілком пройнялися розумінням тої взаємної боротьби класів, що точиться в теперішнім суспільстві” [7, 15].

Однак висновки статті значно конкретніші: “Як бачимо, неокласики в своїй більшості не належать ні до одної з категорій по нашій класифікації, але вони наближаються до останньої. Вони хочуть зрозуміти класову боротьбу, що становить історію, й починають її розуміти крізь призму революційного марксизму. А це головне, що треба [...]. Тому нема рації вішати собак, на кого доведеться, при всякій нагоді. Такий елемент, що сьогодні вже всім єством переймається теоретичним розумінням революційного марксизму, не є наш ворог.

Потрібне лише товариське оточення, в якому ті ідеологічні кострубатості, що тяжать на них, в умовах творчо-літературного ідеологічного оточення, сами зітруться з часом” [7, 16 – 17].

Цікавий факт: якщо в першій частині статті багато говорилося про письменницьку кваліфікацію, високі естетичні критерії тощо, то у другій мова ведеться винятково ідеологічно-класовими категоріями, про власне літературні ж немає жодного слова. Про оцінку письменницької майстерності й не йдеться, мета автора в іншому. Він намагається виправдати неокласиків, а разом із ними – і М.Хвильового, який у своїх памфлетах поставив їх вище за “енків”, чим викликав незадоволення як цих самих “енків”, так і вищих чинів партії. Таким чином, стаття О.Досвітнього, яка, на перший погляд, нібито не вносить у дискусію нічого нового, насправді – одна з перших спроб прикрити “політичні тили” – свої і своїх соратників. Письменник майстерно переймає в опонентів засоби “недозволеної” аргументації, серед яких активне використання політичної термінології в невластивому їй контексті та посилення на авторитетні партійні джерела – лише найпомітніші.

Про необхідність “марксистської”, “пролетарської” критики пише О.Досвітній ще в одній статті “Декілька зауважень взагалі: про “Критику” [6]. Знаходимо тут надзвичайно цікаві зауваження, інколи доволі різкі, на адресу сучасної Досвітньому критики. Починаючи із звинувачень журналу “Критика” в неувазі до української літератури, автор переходить до відповіді на рецензії на свої твори: “Були статті поважні, але вони, розглядаючи той чи той твір з боку класового, обминали художню сторону і цим одвертали увагу автора від вдосконалення форми. Були статті формалістичні [...]. Були й гостро-ущіпливі зауваження спорохнявілих від злості реакціонерів. Писали дивацькі статті “ультра-пролетарські” новоявлені критикани, що їхня критика сходила не до товариських вказівок, а до нічим не виправданого паплюження та надкритичного пересмикування й розумування. Були й спокійні гарні розвідки, але сповнені еkleктичних міркувань та часом наївних висновків. А проте були й правдиві, з мого погляду, розвідки...” [6, 115].

Однак жодна зі згаданих статей не задовольняє О.Досвітнього, як і рівень тогочасної критики загалом, оскільки вона не дає жодного конструктиву, не сприяє вдосконаленню письменницької майстерності, а отже – не виконує свого призначення: “Американців” я переробляю вчетверте. “Тюнгуй” (збірку новель) хотів зовсім знищити, та вважаючи все таки їх за актуальні не тільки на сьогодні, а ще на багато років, знову ще раз переробив. І все це тільки тому, що вони мене не задовольняють з формального боку. Гадаєте, тут прислужилися критики? Ні краплинки. Тут допомгла власна аналіза та товариські (лябораторні) зауваження”, – пише О.Досвітній [6, 115]. Подаючи далі в тексті власне бачення своїх творів (“Алай” і “Гюлле”), письменник не лише відповідає так на закиди своїх рецензентів, а й наголошує на означеній неспроможності критики надати об’єктивну і, за можливості, усебічну інтерпретацію художнього твору. Автора обурюють і лякають численні перекинуття, коли “замість марксистсько-ленінської критики з-поміж рядків визирає фізіологічна ненависть” [6, 120].

Загалом стаття пройнята властивою О.Досвітньому іронією, а завершується навіть сатиричною замальовкою: “А втім критика корисна і для суспільства і для автора; при чому для останнього сучасна критика буває корисна так, як часом отой гедзь, що сидить на спині коня, уп’явшись йому в шкіру і гадаючи, до того ж, ніби він – гедзь – теж допомагає коневі везти [...]”.

Уявляючи себе отим конем, я волю мати гарного візничого, з віжками, що знає дорогу, аніж мати на спині гедзів, що їм байдує, куди буде їхати кінь,

аби тільки мати такого коня. В зоології такі створіння зуться паразитами.

Я – проти них” [6, 121].

Можна, звичайно, віднести таке негативне ставлення на рахунок особистої образи (адже критика далеко частіше була неприхильна до творів О.Досвітнього, аніж навпаки), проте це не заперечує справедливості закидів письменника, тим більше що він говорить (і це наголошується) не про критику взагалі, а передусім про т.зв. “червону критику”. Таким чином, стаття О.Досвітнього виступає ніби своєрідною відповіддю тому, на що перетворилася літературна дискусія, із відкритим звинуваченням у некоректності (м’яко кажучи), що для того часу вже було достатньо сміливим кроком.

Сміливість, гострота, актуальність, іронічність поряд із проблемно-тематичним розмаїттям, стилістичною вправністю й легкістю читацького сприйняття – загалом основні риси публіцистики О.Досвітнього. Сюди ж слід додати тенденційність, ідеологічну навантаженість, але водночас – прагнення до максимальної об’єктивності.

Дослідження публіцистичної спадщини письменника насамперед допомагає простежити коріння, витоки його художньої творчості, а крім того, дає змогу висвітлити його роль у літературній дискусії, досі мало акцентовану і практично невідому. Усе це – важливі чинники для визначення місця О.Досвітнього в літературному процесі 1920 – 1930-х років.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. *Досвітній О. (Д`-Неоро)*. “Культурно-побутові” скалки: [Нотатки] // *Культура і побут*. – 1926. – № 3, 4, 6. – Дод. до газ. “Вісті ВУЦВК”.
2. *Досвітній О. (Д`-Неоро)*. “Культурно-побутові” скалки: [Нотатки] // *Культура і побут*. – 1926. – 24 січ. – Дод. до газ. “Вісті ВУЦВК”.
3. *Досвітній О.* Без початку: [Спогади про втечу від московського царського суду] // *Нові дні*. – 1971. – № 261 – 266.
4. *Досвітній О.* Видавничка справа: (Перші підсумки) // *Вісті ВУЦВК*. – 1923. – 28 груд.
5. *Досвітній О.* Всевидав чи “ГМУ”: До полеміки // *Вісті ВУЦВК*. – 1922. – 12, 13 верес.
6. *Досвітній О.* Декілька зауважень взагалі: про “Критику” // *Критика*. – 1930. – № 6.
7. *Досвітній О.* До розвитку письменницьких сил // *ВАПЛАТЕ*: Зошит перший. – Харків, 1926.
8. *Досвітній О.* З кулеметом і книжкою: (Спогади з рейсів в бандитські райони) // *Вісті ВУЦВК*. – 1924. – 12 груд.
9. *Досвітній О.* За пшеничкою // *Вся влада Радам!* – К., 1924.
10. *Досвітній О.* Катеринославщина: Життя на місцях // *Вісті ВУЦВК*. – 1922. – 15 серп.
11. *Досвітній О.* Книжка і кооперація // *Вісті ВУЦВК*. – 1924. – 20 лют.
12. *Досвітній О.* Книжка й ринок // *Вісті ВУЦВК*. – 1924. – 6 січ.
13. *Досвітній О.* Ну і що ж з Книжковою палатою? // *Вісті ВУЦВК*. – 1923. – 28 груд.
14. *Досвітній О.* Радянське кіно: [Підсумки до сьомих роковин Жовтня] // *Жовтневий збірник*. – К., 1924.
15. *Досвітній О.* Тенденція твору або Ібаньєсів дуалізм // *ВАПЛАТЕ*. – 1927. – № 1.
16. *Досвітній О.* Трудящий нарід і комунізм. – К.: Вид-во Ком. партії Схід, Галичини та Буковини, 1919.
17. *Досвітній О.* Як живуть і борються українські робітничі маси в Канаді // *Вісті ВУЦВК*. – 1923. – 11 трав.
18. *Затонський В., Досвітній О.* Що треба знати біднякові і незаможному / Вид. агітпоїзду “Більшовик”, – Харків, 1920.
19. *Кайда А.* Композиційна поезика публіцистики: Учебное пособие – М., 2006.
20. *Ковалів Ю.* Літературна дискусія 1925 – 1928 рр. – К., 1990.
21. *Коряк В.* Сьогочасна українська література // *Молодняк*. – 1927. – № 2, № 3.
22. *Костюк Г.* У світі ідей і образів. Критичні та історико-літературні роздуми: 1930 – 1980. – Мюнхен, 1983.
23. *Український письменник Олександр Досвітній. 1891 – 1934:* Бібліограф. покажчик / Уклад. Н.А.Манова, ред. Л.П.Суворова. – Харків, 1997.
24. *Шевчук В.* Один з народжених бурєю: Риси творчого обличчя О.Досвітнього // *Вітчизна*. – 1987. – № 11.
25. *Шевчук В.* Олександр Досвітній: До 100-річчя від дня народження. – К., 1991.

М. Донецьк

